

ROMANUL COMUNISMULUI ROMÂNESC ÎNAINTE ȘI DUPĂ ISTORIA LUI MIHAI IOVĂNEL

Bogdan CONTEA

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
E-mail: bogdan.contea@ulbsibiu.ro

THE ROMANIAN NOVEL ABOUT COMMUNISM BEFORE AND AFTER MIHAI IOVĂNEL'S HISTORY

Abstract: This paper makes a case for analyzing the way in which the novel of Communism is approached by Mihai Iovănel in his *History of Contemporary Romanian Literature: 1990–2020*. This is a topic that was intensely discussed by Romanian literary criticism in Post-communism and represents the weakness of Romanian literature, either by it not being able to give a sufficiently convincing novel, or by not being able to agree upon how this novel should look. Accordingly, the critics had difficulties in labeling any novel that had been published after '89s as “the novel of communism.” The first part of the article is a panning of recent discussions about this term in relation to the analysis made by Iovănel in his *History*. The second part aims to trace out a network of this type of novel in the literatures of Central and Eastern Europe and to try to identify its particularities through a comparative analysis. The last part consists of a study case of the novels *Acasă, pe câmpia Armageddonului* [At home, on the Field of Armageddon] by Marta Petreu and *Bureți de Fag* [Oyster Mushrooms] by Mihai Duțescu. The latter has been published after the *History* and both novels are analyzed from the perspective of the novel of communism.

Keywords: communism, postcommunism, novel about communism, literary historiography, Mihai Iovănel.

Citation suggestion: Contea, Bogdan. “Romanul comunismului românesc înainte și după Istoria lui Mihai Iovănel.” *Transilvania*, no. 5-63 (2023): 65-73.
<https://doi.org/10.51391/trva.2023.05-06.08>.

La mai bine de 33 de ani de la căderea regimului comunist în România, discuția despre romanul comunismului, adică despre un roman care, scris în postcomunism, să portretizeze realitățile sociale ale comunismului, rămâne, mai mult ca oricând, actuală. Ceea ce s-a schimbat între timp este, probabil, felul în care se problematizează acum. În *Istoria literaturii române contemporane*, în capitolul „Puncte de rezistență”, Iovănel se apleacă asupra acestei probleme subliniind încă de la început că un roman al comunismului românesc a fost solicitat de critică în numeroase rânduri¹, însă nu oferă nicio informație concretă a unei astfel de situații, în afară de aceea că Manolescu obișnuia să „comande”² un astfel de roman. Folosind motorul de căutare *Digiteca Arcanum*, care, deși nu accesează o arhivă exhaustivă, cuprinde cele mai multe dintre revistele literare naționale, vom constata că „romanul comunismului” a fost discutat mai degrabă lacunar.³ Așadar, putem spune că până la *Istoria* lui Iovănel nu a existat o dezbateră serioasă în literatura română care să arhiveze și

să analizeze critic atât romanele de acest tip, cât și discuțiile din jurul lor.

Una din problemele unui astfel de demers vine din dimensiunea ideologică implicită. De fapt, întreaga *Istorie* scrisă de Iovănel a fost acuzată în repetate rânduri de faptul că face ideologie – și un întreg dosar din *Observator cultural* insistă asupra acestui aspect⁴. Totuși, așa cum arată Ștefan Baghiu și Adriana Stan – pe urmele Teodorei Dumitru⁵ – de la Măiorescu încoace toți criticii literari au făcut într-o formă sau alta ideologie, doar că a fost *mascată* de principiul autonomiei esteticului. Așa cum descrie Baghiu situația,

„Teodora Dumitru a discutat în repetate rânduri, de altfel, și în detaliu, felul în care opoziția lui Lovinescu la literatura rurală, de exemplu, era, de fapt, o formă de clasism, în cadrul acestei ideologii, chiar dacă nu a fost recunoscută ca atare. Pe scurt, Lovinescu făcea ideologie, la fel cum a făcut Măiorescu, părintele «autonomiei esteticului» și la fel cum,

inevitabil, au făcut G. Călinescu sau Nicolae Manolescu în istoriile lor”.⁶

Și, în cuvintele Adrianei Stan,

„Miorescu și Lovinescu au fost considerați, astfel, campioni ai esteticului pur, iar Manolescu și Simion au putut institui canoane estetice în a căror componență valorile conservatoare sau liberale au părut irelevante sau, mai exact, nu au deranjat pe nimeni. «Ideologia» a dobândit, în schimb, și a moștenit în lumea literară românească o semnificație compromisă, fapt vizibil nu doar în ezitățile criticii și istoriografiei față de istoricizare, ci și în prestigiul prelungit după 1989 al tehnicilor ficționale anti-realiste”.⁷

Faptul că Iovănel renunță în mare măsură la criteriul estetic pentru a face loc analizei materialiste este mai degrabă un fapt de asumare metodologică decât de viciere a analizei literaturii, așa cum a fost acuzat. Romanul comunismului românesc cerut printre alții și de Nicolae Manolescu, ca un roman care „să bată din plin clopotele morții comunismului, rar, rar și plinar”⁸ este un fapt ideologic prin excelență. Circumstanța în care Manolescu pare că nu sesizează ideologicul implicit al acestui tip de roman, aspect pe care Iovănel îl semnalează⁹, are o explicație în așa-zisa *normativitate anticomunistă*. Pentru partizanii *ethosului anticomunist*,¹⁰ perioada comunismului românesc trebuie discutată univoc, iar asta face ca discursul anticomunist să nu suporte dezbateri critice și astfel „la fel cum constructul, în fond, mereu heteronom al esteticului, a naturalizat (și) anumite valori politice, anticomunismul a fost promovat în postcomunism ca principiu etic de necontestat”.¹¹ Așadar, romanul comunismului românesc, așa cum îl propune Manolescu, își are rădăcinile în simbioza autonomismului estetic (pretins neideologizat) în relație cu normativitatea anticomunistă.¹² Însă problema de fond în ceea ce privește acest tip de roman nu stă în dimensiunea sa ideologică, ci în mecanismele sale interioare.

Un interviu pe care Andrei Terian i l-a luat lui Nicolae Manolescu în numărul 1-2 din 2010 al revistei literare *Euphorion*¹³ are calitatea de a stabili o importantă premisă în analiza de azi a romanului comunismului, și anume, a celor două modalități pe care acesta se construiește – memoria afectivă (reflexia afectivă și spirituală) și analiza lucidă (reflexia critică)¹⁴. Termenii îi aparțin lui Alexandru Matei și au fost propuși în editorialul „Reflexia critică și comunismul (I)” din 9 februarie 2010, editorial pe care de altfel Manolescu îl evocă în interviul înainte amintit. În editorialul respectiv, Alexandru Matei pledează pentru o depășire a analizei comunismului românesc prin apel exclusiv la memorie demascând redundanța acestui tip de analiză printr-un exemplu recent din presă. Nicolae Manolescu se situează împotriva acestei teze:

„(Matei) afirmă că anticomunismul nu mai are nici un sens azi, de vreme ce a fost validat instituțional, susține sus și tare că apelul la memorie e inutil, fiind necesară o analiză

lucidă a trecutului, nu o evocare emoțională. Dacă în ce privește acest din urmă aspect, înclin să-i dau dreptate, argumentul pe care se sprijină e contradictoriu. Matei se referă la «reabilitarea» lui Ceaușescu de către Adrian Păunescu în revista lui *Ring* din 26 ianuarie 2010. Dar tocmai o astfel de atitudine ar trebui să-l determine pe Matei să nu excludă apelul la memorie. E dovada cea mai bună că anticomunismul nu poate fi privat de latura emoțională și că nici cea mai lucidă analiză nu poate extirpa din unii oameni nostalgia după comunism”.¹⁵

Deși din explicația lui Manolescu nu se înțelege limpede contradictoriul din spatele argumentului lui Alexandru Matei, rămâne în picioare crezul acestuia (ca de altfel al celor mai mulți) în ceea ce privește importanța apelului la memorie în analiza trecutului comunist. De cealaltă parte, Matei pledează în favoarea analizei reflexive nealterate de afecte, a argumentului înaintea „gesturilor scriptice dotate cu nucleu afectiv”¹⁶ și atrage atenția asupra caracterului subiectiv al memoriei și astfel, asupra imperativului verificării adevărului pe care memoria pretinde ca îl are.¹⁷

Motivul pentru care acest roman creionează, pentru Iovănel, o lume plină de „fantoșe”¹⁸ constă așadar în mecanismele sale interioare care, așa cum am arătat, își au originea într-o serie de obsesii de ordin ideologic. Pentru dreapta conservatoare autonomistă estetic memoria afectivă este indispensabilă portretizării literare a comunismului, pe când cealaltă parte optează pentru o analiză critică lucidă. Cea mai importantă discuție din spațiul public de până acum pe această temă a fost reprezentată de apariția în 2008 a volumului *Iluzia anticomunismului – Lecturi critice ale Raportului Tismăneanu*, unde autorii volumului au căutat să demonteze metodologia cu care delegații comisiei prezidențiale, autorii *Raportului final*, încercau să demaște comunismul românesc. Răspunsul la raport (*Iluzia anticomunismului*) ridică problema unui fapt care rămâne valabil și astăzi: analizând felul în care *Raportul* se juca cu proprietatea termenilor (sugerând că în 1989 a fost doar o revoluție formală, neschimbându-se lucrurile în mod fundamental, și că doar în 1996 se poate vorbi de o revoluție electorală – cititorul deducând astfel că doar atunci s-a produs adevărata revoluție, când Convenția a câștigat alegerile prezidențiale), Adrian-Paul Iliescu va concluziona că „Misionarii anticomunismului sunt incapabili să judece totalitarismul de stânga și pentru că ei sunt chemați să pledeze, nu să dea explicații, să convingă, nu să se restabilească întregul adevăr. Anticomunismul produce o pledoarie acolo unde era nevoie de o analiză rece și de un verdict obiectiv, el se ambalează emoțional acolo unde trebuia să dea dovadă de calm clinic”¹⁹. De altfel, întreg volumul scoate la iveală perspectiva părtinitoare, afectivă, care prin natura ei dirijează adevărul, deformându-l. Aceeași problemă se dovedește a fi și în cazul literaturii, și în special în construcția romanului comunismului. Majoritatea romanelor de acest tip sunt viciate de părtinire tezistă, în speță de obsesia scoaterii perioadei comuniste într-o lumină cât mai proastă. Problema în acest sens nu e rezultatul la care vor aceste romane să ajungă,

deorece condamnarea regimului totalitar comunist reprezintă un fapt necesar, așa încât până și autorii răspunsului la raport sunt conștienți de traumele și atrocitățile regimului comunist²⁰ și de imperativul analizării acestora. În schimb, mijloacele prin care au ales romancierii să construiască astfel de narațiuni le condamnă demersul la eșec. Imboldul anticomunist de a trata respectiva perioadă făcând apel la memorie și afectivitate, în detrimentul unei analize lucide, așa cum o propune și Alexandru Matei, a constrâns prozatorii să apeleze la o serie de tertipuri narative clișeizante. Spre exemplu, fără să existe o problemă cu realismul magic în sine, Mihai Iovănel observă că acesta (ori realismul infiltrat de fantastic ori alegoric) le servește unor autori pretextul pentru a construi narațiuni anticomuniste. Așa se întâmplă în cazul unor scriitori ca Gabriel Chifu, unde în *Cartograful puterii* „apare ca personaj însuși Diavolul ... care acționează ca un turnesol asupra lumii postcomuniste: pe unii îi împinge la distrugere, pe alții îi determină, prin antagonizare, să aleagă mântuirea”²¹ sau ca Alexandru Vlad, care creează în *Ploile Amare* o lume ficțională situată spațio-temporal într-un sat transilvănean din anii 70, unde o ploaie simbolică ce pare că nu încetează, construiește cadrul cenușiu ideal pentru desfășurarea de forțe maniheiste, reprezentate de figuri tipice ca doctorul, primarul, intelectualul²².

O abordare diferită, însă la fel de redundantă, identifică Iovănel în romanul *Hotarul de nisip* de Pavel Chihai. La mai puțin de un an de la publicare, romanul a fost receptat de către Gabriel Dimisianu ca „o fâșie simbolică între «țara întunericului marxist și marea liberă»”, criticul mai spunând și că „să fugă, să evadeze din «țara întunericului», aceasta e problema-obsesie a tânărului Lucian, unul din eroii cărții, «prizonier între cele două lumi pe hotarul de nisip»”.²³ Până și din aceste enunțuri – care la Dimisianu au aerul unor aspecte pozitive – reies artificiile cu care e construită narațiunea și pe care autorul *Istoriei* le demască: „simbolistica încărcată și maniheistă, exces de personaje tipice în situații tipice, finalul luminos”²⁴ pe care le interpretează ca limitări ce „anulează în bună măsură eficiența romanului”²⁵.

Sunt o babă comunistă – romanul lui Dan Lungu din 2007 – este probabil cel mai cunoscut roman al comunismului din postcomunismul românesc. Pentru Iovănel, acest roman reprezintă un pol extrem pe axa „posibilităților de existență ale romanului comunismului românesc”²⁶ în sensul în care majoritatea evenimentelor care au loc în roman (privite fie din perspectiva viciată de „ostalgie” a mamei fie din perspectiva naivă a fetei) „concură analitic și retoric la demascarea comunismului și a nostalgicilor săi”.²⁷ Celălalt pol extrem e reprezentat de romanul lui Lucian Dan Teodorovici, *Matei Brunul*, despre care Alex Goldiș scria cu aproape 10 ani înaintea lui Iovănel – într-o cronică mai curând pozitivă – despre cum „realismul de la suprafața narațiunii scârțâie discret la încheieturi prin impresia de farsă și de absurd”,²⁸ situație datorată exaltării cu care personajul principal privește „lumea nouă comunistă”, distorsiune apărută ca efect a 20 de ani de temniță comunistă. În mod apreciativ, Goldiș amintește și de simbologie: „Puținele oaze de spiritualitate se consumă

în vechea pasiune pentru teatrul de marionete (iată alt simbol al instituționalizării artificialului în totalitarism)”²⁹, dar și de parabola subtextuală (ca în orice parabolă, de altfel, verosimilul psihologic al personajelor – acționate de multe ori de autor cu o cheiță secretă – e sacrificat în favoarea întregului³⁰). Deși toate aceste artificii narative îi serveau lui Goldiș drept argumente favorabile într-o analiză a complexității discursului românesc, pentru Iovănel „anulează din capul locului posibilitatea unei analize de substanță din punct de vedere sociologic, politic sau ideologic”³¹.

Așadar, deși sunt abordări diferite structural, predilecția spre realismul magic, fantastic ori alegoric, inversarea axiologică, tezismul demascator subversiv, maniheismul, simbologia, excesul de tipicitate, duioșia lirică emotivă reprezintă doar o serie de pretexte narative ce caută să justifice tezismul din spatele *ethosului anticomunist*. Oricât de valoroase ar fi acestea sub aspect estetic, odată dezbrăcate de artificii, aceste narațiuni rămân sărace referențial³², saturate de amprenta afectelor autorilor, devenind astfel incapabile să reprezinte comunismul într-o formulă veridică.

Circulația transnațională a narațiunilor anticomuniste

Interesant de observat în continuare este felul în care narațiunile anticomuniste au început să fie discutate și asimilate la nivel internațional. Spre exemplu, într-un articol³³, în care discută „ostalgie” în relație cu romanul *Sunt o babă comunistă*, dar și cu ecranizarea acestuia de către Stere Gulea, Claudiu Turcuș începe prin a exemplifica câteva situații în care două narațiuni anticomuniste românești (romanul *Matei Brunul* și filmul *4 luni, 3 săptămâni și 2 zile*) au fost asimilate și apreciate de către Vest.³⁴ În același sens, romanul *Sunt o babă comunistă* a avut până în 2014 parte de 3 ediții și a fost tradus în peste 11 limbi³⁵. Aceste forme de circulație internațională a narațiunilor anticomuniste denotă un real interes al publicului vestic pentru acest tip de tramă care vorbește, sub o formă sau alta, despre amprenta lăsată de cei aproape 50 de ani de totalitarism. Ce este însă cel mai semnificativ/simptomatic e felul în care arată aceste narațiuni de la o țară la alta. O serie de studii ample, realizate de Maria Todorova, au căutat, printre altele, să răspundă la această întrebare. Aceste studii, *Remembering Communism: Genres of Representation* (2010)³⁶, *Post-Communist Nostalgia* (2010)³⁷ și *Remembering Communism: Private and Public Recollections of Lived Experience in Southeast Europe* (2014)³⁸, la elaborarea cărora au colaborat cercetători din toate statele fostului bloc comunist, au căutat să înțeleagă prin diferite demersuri analitice³⁹ felul în care se manifestă nostalgia post-comunistă în țările fostei Cortine de fier. Spre exemplu, introducerea cu caracter rezumativ pentru întregul studiu din *Post-Communist Nostalgia*, scrisă de Todorova, discută pe scurt felul în care nostalgia post-traumatică se manifestă în fiecare țară. Astfel, în cazul Germaniei, autoarea amintește de *Vergangenheitsbewältigung*⁴⁰, adică asumarea vinovăției trecutului nazist. Apoi, pentru Germania de Est, asupra problemelor regimului totalitar comunist, ca formă de a trăi cu trecutul, întorcându-te mereu la el pentru a

regândi viitorul. Despre Polonia autoarea spune că oamenii au în general o părere bună despre trecutul socialist, însă atunci când trebuie să o spună public se auto-cenzurează⁴¹, și totodată spune și că „[w]hen people evoke the good socialist past, they were not denying the corruption, the shortages, the queues, and the endless intrusions and infringements of the state; rather they were choosing to emphasize other aspects: economic security, full employment, universal healthcare and education”⁴². În cazul Bulgariei atitudinea societală e redată printr-o anecdotă unde o femeie visase că își permitea din nou să cumpere produse farmaceutice, avea frigiderul plin și străzile erau curate și sigure, iar când soțul o întrebase care este problema, ea a răspuns că a avut un coșmar crezând că s-au întors comuniștii la putere.⁴³ Todorova consideră gluma ilustrativă pentru cele două atitudini diferite (în speță una de respingere și una de nostalgie pentru trecutul comunist) care se manifestă în discursul societății bulgare. În spațiul sovietic, autoarea amintește despre o formă de nostalgie pentru perioada anilor 30⁴⁴, dar și despre o nostalgie imperială sau colonială (situație care se potrivește întrucâtva și spațiului ex-iugoslav⁴⁵). Cazul României este, conform studiului, singular⁴⁶. Dacă Polonia e văzută ca „A-transitioning country”⁴⁷, România e pusă la polul opus, unde întreg procesul de tranziție e văzut ca o formă de alienare a clasei muncitoare, prin fenomene ca șomajul, salariile mici, dezindustrializarea⁴⁸ etc. Un studiu sociologic din 2002 amintit aici spune că „In Romania some workers even display portraits of Ceausescu on the lathes, lockers and workbenches. When they are asked what is needed to put Romania on the right way they say an iron hand, a six month military dictatorship or Hitler, Stalin and Vlad the Impaler all rolled into one”⁴⁹. Ironic e că această atitudine a fost cartografiată în romanele mizerabiliste ale primului deceniu de tranziție, însă pentru acești autori, printre care cel mai cunoscut este Radu Aldulescu, „nu capitalismul sălbatic este vinovat de brutalitatea tranziției, ci comunismul”⁵⁰. Mergând pe urmele Oanei Popescu-Sandu, Todorova va concluziona că

„In Romania, there is no place for nostalgia; instead there is a metaphoric desire for *cryogenity*, with the past forced to oblivion, the painful present to sleep, until the bright future has emerged fully formed”⁵¹

O altă situație, similară până într-un punct cu cea a romanului comunismului românesc, e identificabilă în Polonia. La fel ca în România, tranziția a impus un nou model de estetică literară, iar critica literară și-a manifestat interesul pentru un anumit tip de roman. Diferența constă în faptul că în România miza a fost dezvăluirea ororilor totalitarismului, pe când în Polonia „expectations of the readers as well as of literary critics run high, demanding impatiently a universal, comprehensive «Wenderoman», a seminal novel on the peaceful revolution in post-communist East-Central Europe as well as in Germany”⁵². Două demersuri la fel de ideologice, însă cu efecte diferite. Dacă la noi s-a vrut o critică violentă a tot ceea ce a însemnat comunismul, prin Wenderoman, germanii, dar și polonezii înțeleg un roman care să creioneze „schimbarea pașnică de

regim” și implicit drumul pe care l-a deschis. O perspectivă vizează drumul înainte, o alta reîntorcerea în trecut.

Reîntorcându-ne la exemplul lui Turcuș, putem înțelege mai bine de unde vine interesul altor culturi europene pentru narațiunile anticomuniste românești. Comunismul românesc a fost perceput probabil ca unul dintre cele mai agresive din Europa, fapt care a stârnit interesul altor culturi pentru un roman al comunismului românesc în sensul în care îl dorea Manolescu. Astfel, vorbind despre romane precum este cel al lui Dan Lungu, putem identifica o formă de comodificare a literaturii, în sensul construirii unor narațiuni care să aibă ca scop atingerea orizontului de așteptare din România și din străinătate.

Un caz ilustrativ în acest sens este romanul *Sfârșitul Șoaptelor* din 2022, scris de o autoare lituaniano-americană, Ruta Sepetys, care este în același timp și un roman al comunismului și unul al revoluției românești. Romanul, catalogat pe coperta a patra drept „ficțiune istorică bazată pe fapte reale”⁵³ sau „thriller care se apleacă asupra istoriei recente a poporului român”⁵⁴, spune povestea unui băiat care, în spiritul literaturii de sertar, își scrie povestea vieții în speranța că va putea să o facă publică la un moment dat. Încă din prima pagină a romanului se face apel la simbologie, în sensul că dacă în *Cartograful Puterii* Diavolul apărea ca personaj, aici Nicolae Ceaușescu e închipuit ca un Dracula contemporan⁵⁵. „Dracula e o simplă ficțiune și nu are nicidecum legătură cu istoria României. Dar e drept că a existat cândva un monstru iubitor de sânge, care a locuit într-un castel din România. A rămas în turnul lui vreme de douăzeci și patru de ani. Și-n timp ce Dracula își alegea doar anumiți oameni care să-i cadă victime, monstrul acesta a ales să fie întruchiparea răului și a cruzimii”⁵⁶. În ceea ce privește imaginarul, autoarea spune despre cetățenii României comuniste că „trăiau în întuneric. Erau ca niște umbre. Cu mâinile vârâte în adâncurile buzunarelor, cu degetele înghețate strânse pumn”⁵⁷. De cele mai multe ori, atmosfera din roman e redată de cadre cenușii, iar senzația de frig fiziologic pare că predomină indiferent dacă personajele sunt în casă sau afară, indiferent de anotimp. Romanul se termină luminos, cu victoria revoluției române care îi permite protagonistului să facă public manuscrisul.

Putem identifica în spatele deciziei autoarei de a scrie un astfel de roman despre perioada comunismului românesc (cu care, având în vedere că s-a născut în America, nu poate să fi avut vreo legătură biografică) o formă de comodificare a unui tip de literatură, care plecând de la o serie de realități istorice, caută să sensibilizeze, dar și să circule la nivel cât mai mare (despre autoare se spune că a fost tradusă în peste 60 de limbi) cu prețul ruperii totale a narațiunii de contextul socio-istoric despre care scrie.

Două ipostaze ale romanului comunismului românesc

Bureți de fag este un roman publicat în 2021 (la câteva luni după *Istoria* lui Iovănel) de Mihai Duțescu, care a produs una din cele mai puternice polemici din lumea literară din ultima perioadă. Scris în „formula realistă tipică ultimului deceniu”⁵⁸ romanul

surprinde viața unei familii din mediul rural pe parcursul a câtorva decenii (atât din comunism cât și din postcomunism), prezentând implicit dinamica acesteia de la sat la oraș. Dezbateră din jurul romanului s-a produs din cauza felului în care mai mulți critici literari au interpretat modul în care operează realismul romanului. Pentru Adi Schiop *Bureți de fag* reprezintă „cartea aia altfel despre comunism, cu o perspectivă de bun-simț, fără vulturi pioase sau chestionări tragice”⁵⁹, iar pentru Iovănel „urmărește dinamica socială – evoluția de la sat la oraș – a trei generații succesive dintr-o familie din Teleorman în comunism și după. Accentul cade pe anii 80 și pe primii ani de postcomunism. Comunismul este văzut de la firul ierbii – nu ca un episod din *Memorialul durerii*, ci din perspectiva mobilității sociale pe care o permis-o.”⁶⁰ Dacă la Schiop se resimte o saturație cauzată de perspectiva – până la Duțescu – univocă în ceea ce privește reprezentarea literară a comunismului, Iovănel mizează explicit pe aspectul mobilității sociale, aproape deloc reprezentat literar în romanele despre comunism de până acum. Cum aceste aspecte i se par argumente ideologice⁶¹, Marius Chivu scrie despre roman că spune

„povestea comună, comodă și convenabilă a unei familii fără însușiri de-a lungul a două decenii provocatoare din istoria recentă, ignorând contextul socio-politic, necântărind și nearhivând mai nimic (avorturile, propaganda din TV și presă, rațiile alimentare, lipsurile de tot felul, de la hîrtia igienică la benzină și energia electrică – doar protagonistul lui este inginer la IREB –, demolările, Cernobilul, revolta brașovenilor din '87 sau Revoluția, surprinsă totuși în opt rînduri)”.

Doă probleme apar astfel: în primul rând, fără să reprezinte într-adevăr aspecte semnificative pentru firul narativ, avorturile, propaganda și penuria alimentară apar în roman însă sunt scutite de o atenție deosebită deoarece personajele găsesc metode prin care să le evite (de aici parvenismul personajelor despre care vorbește Schiop).⁶² Revolta brașovenilor din 1987 și explozia de la Cernobîl sunt însă fenomene diferite, a căror prezență în roman ar fi dezechilibrat mai degrabă convenția realistă. A doua problemă e de ordin ideologic. Dacă Chivu le reproșază lui Schiop și Iovănel că aduc argumente ideologice, ceea ce el îi reproșază lui Duțescu (omisiunea unor aspecte reprezentative pentru perioada comunistă) reprezintă, în egală măsură, o formă de ideologie.

Ce e însă relevant în *Bureți de fag* și implicit ceea ce îl face să fie un nou tip de roman al comunismului este, pe lângă pretenția de analiză lucidă a trecutului, aspectul evocat de Iovănel și anume încercarea de reprezentare realistă a mobilității sociale pe care comunismul a permis-o. Pentru o înțelegere mai clară a acestui aspect este relevant un studiu al lui Ovio Olaru, unde acesta a căutat să afle cum arăta mobilitatea socială în peste 300 de romane românești publicate între 1901 și 1932. Deși Olaru se apleacă mai degrabă asupra imaginarului automobilistic, concluziile la care ajunge

sunt ilustrative pentru a înțelege raporturile de clasă dar și mobilitatea socială posibilă a fiecăreia dintre ele în perioada premergătoare comunismului românesc. Astfel, în ceea ce privește tramvaiul, acesta era folosit cu predilecție ca mijloc de transport în interiorul orașelor de către clasa de mijloc, caracteristică mai degrabă mahahalei. Tramvaiul era așadar un mijloc de transport puternic stigmatizat. În ceea ce privește lumea rurală, căruța reprezenta sigurul mijloc de transport accesibil.

„Whereas urban means of transportation serve the sole purpose of transporting people to and from, the waggon carries people, animals, and goods alike. Even if it is the peasantry's only connection to the outside world, it alone cannot produce social mobility”⁶³

Argumentul mobilității sociale nu e așadar unul fantasmatic. Faptul că Duțescu scrie despre avantajele mobilității sociale în comunism este mai degrabă o metodă prin care întărește fibra realistă a romanului. Un alt motiv pe care Iovănel îl aduce în discuție despre romanele care s-au scris despre comunism e că „mai toți autorii s-au arătat prea puțin dispuși să înțeleagă modernizarea reală produsă de comunism, deși «cu costuri umane incalculabile și inacceptabile din punct de vedere moral»”⁶⁴ Mihai Duțescu însă scrie un roman în care personajele sale acced pe scara socială profitând de mobilitatea pe care sistemul le-a făcut-o accesibilă, păstrând mai degrabă o atitudine reprobabilă cu privire la sistem. Construită realist, narațiunea demască o serie de aspecte negative ale comunismului românesc, însă o face fără tragism și ostentație.

Ceea ce face însă Duțescu nu este cu totul nou pentru literatura română. Avantajele mobilității sociale și, mai ales, ale modernizării produse de comunism au fost discutate și de romanul *Acasă, pe Câmpia Armaghedonului*, publicat de Marta Petreu cu zece ani mai devreme de *Bureți de Fag*, în 2011. Receptarea critică a romanului la catalogat drept „roman de familie”⁶⁵, „roman psihologic”⁶⁶, „roman social”⁶⁷, toate dintre aceste etichete fiind probate și demonstrate ca pertinente. Ceea ce nu s-a discutat deloc însă în anii care au urmat apariției romanului a fost dimensiunea sa ideologică. Marta Petreu, a cărei biografie este incontestabil una anticomunistă, scrie un roman care problematizează efectele comunismului dintr-o perspectivă postcomunismtă. Anticomunist în marea sa măsură (scenele despre brutalitatea Securității, nedreptatea colectivizării – oamenii considerați vrednici au fost desproprietăți iar cei stigmatizați au ajuns în funcții importante, cum este cazul prostituatelor care după colectivizare ajunge în fruntea „echipelor de lămurire” și e poreclită Ana Pokerița după modelul ei de rea amintire, Ana Pauker, penuria alimentară din ani 80 din mediul urban – ilustrată prin scena în care personajul-narator caută o lămâie în mai multe alimentare, restaurante, dar le cere și colegilor de servici, în final nereușind să procure nici una –, confirmă acest fapt) romanul face totuși o radiografie verticală și echilibrată a perioadei comuniste, așa cum nicio narațiune nu

mai făcuse pana atunci. Fiind un roman preponderent rural, modernizarea e adesea problematizată mai ales sub forma tehnologizării agriculturii. Când amintește apariția utilajelor agricole Tabita, personajul-narator, va spune că:

„Când au apărut «combainele», cam prin 1967-1968, ieșea și el, ca tot satul, la marginea drumului să le întâmpine [...] De dragul lor, recunoscător că au ușurat muncile agricole, Ticu ajunsese să laude Colectivul, recunoscând că de unul singur nici el, nici un alt țăran din Cutca nu și-ar fi putut cumpăra niciodată o asemenea mașină care ușurează munca. Și ori de câte ori citește pledoarii nostalgice pentru imobilitatea satului românesc ori texte despre valorile neschimbătoare ale lumii rurale, pe care tehnica numai le-ar corupe, ma scutur a răscoală: «D-voastră nu cunoașteți țăranul român...» căci știu că asemenea texte și teze nu sînt decît producțiile stupide ale imaginației și ale ideologiei unor orășeni care n-au avut nimic de-a face nici cu satul, nici cu țăranul din România. Țăranilor le-au plăcut și le plac toate mașinile care fac munca lor trudnică mai ușoară. Cum să nu-i placă Tăticului nostru combainele, care-l scuteau de zilele de secerat sub arșița năpraznică a lui cuptor!»⁶⁸

Un alt aspect ilustrativ pentru teza realismului romanului în ceea ce privește raportarea la perioada comunistă îl constituie perspectiva personajelor asupra perioadei respective odată ce narațiunea se mută în perioada tranziției. În articolul „Istoria Tabitei” Andrei Bodiu scrie că

„deposedați silnic de pământ de către comuniști, oamenii își primesc pământul înapoi dar îl lasă baltă, semn că vechile obiceiuri țin de domeniul trecutului. Temeiurile lumii rurale din nuvelele lui Slavici, dar și bătaia lui Ion, din romanul clasic al lui Liviu Rebreanu, au rămas fără obiect. Pământ e destul, dar nimeni nu îl mai cultivă.... Chiar violentă și rudimentară lumea dispărută e privită, într-un anume sens, cu nostalgie. De aici poate și scepticismul cu care este percepută modernizarea»⁶⁹

Cele două idei care rezultă sunt, în primul rând, ca în postcomunism oamenii nu mai lucrează pământul și în al doilea rând că perioada comunistă e privită cu o oarecare nostalgie, iar perspectiva asupra perioadei ulterioare revoluției din 1989 e marcată de scepticism. Cauzele ambelor concluzii rezultă însă dintr-o lectură a romanului în cheie ideologică. Motivul pentru care oamenii nu mai cultivă pământul nu e un „semn că vechiile obiceiuri țin de domeniul trecutului”, ci este unul cât se poate de ancorat în materialitatea existenței. După cum spune chiar personajul-narator:

„cât ai clipi și fără urmă s-a risipit parcul de mașini pe care-l folosea Colectivul, contabilul și un inginer si l-au cumpărat de la stat, pentru ei. Din cele vreo treizeci de tractoare, dotate cu pluguri, cu discuitoare, cu sămănători,

cu mașini de ierbicidat ori cu săpătoare, n-a mai rămas în Cutca nimic. După doi sau trei ani, proprietarii acestor mașini, cumpărate pe nimica toată, le-au tăiat pe bucăți și le-au vândut la fier vechi, câștigând de pe ele o avere, și și-au putut porni alte afaceri, mai profitabile»⁷⁰

Narațiunea continuă cu povestea fratelui protagonistei care a început după anii '90 să are cu plugul tras de boi, unealtă pe care tatăl o ascunsese în pod în anii '50 de frică să nu-i fie confiscată în porcesul de colectivizare. Iar dacă utilajele agricole au dispărut, terenurile și-au pierdut funcția agricolă în favoarea celei industriale. Odată cu apariția Fabricii General Motors și a zvonurilor despre o viitoare „gigantică platformă industrială”⁷¹, oamenii au vândut terenurile. Așa cum reiese din romanul Martei Petreu, lipsa persepectivei oamenilor din mediul rural s-a datorat efectelor economice produse de tranziția la capitalism. Ilustrativ în acest sens e construită și scena în care, reîntoarsă în Cutca, Tabita deplânge invazia omizilor ce afecta livezile de pomi. Atunci când aceasta se întrebă de ce nu reacționează autoritățile locale, fratele ei îi răspunde: „te crezi pe vremea Colectivei, când pomii erau stropiți, în fiecare an, din avion? Amu îi fiecare pe contul lui, au venit fluturii și-amu sînt omizi, și la anu o să fie la fel, poate mai multe, ce putem noi face? De unde bani pentru stropit?”⁷²

Acasă, pe Câmpia Armaghedonului rămâne un roman anticomunist dar care portretizează în spirit realist beneficiile impactului industrializării, tehniciării și al mobilității sociale în ruralul românesc din perioada comunistă. Receptarea critica de care s-a bucurat romanul (numeroase cronici care discută complexitatea strategiilor și a planurilor narrative, dimesiunea autoficțională, dar și alte aspect ce țin de construcția narativă) nu menționează ipoteza romanului Martei Petreu ca roman al comunismului. De cealaltă parte, romanul lui Duțescu a fost receptat exclusiv sub auspiciile ideologicului. De unde vine așadar această divergență în termeni de receptare critică? Romanul Martei Petreu denotă o mai mare complexitate a discursului narativ, iar perspectiva actorială e mai critică cu privire la aspectele negative pe care le-a presupus comunismul românesc. *Bureții de fag* se apleacă benign asupra acelorași aspecte, însă fără a le neglija ori estompa existența. Observația nu soluționează însă întrebarea. Cert e că romanul Martei Petreu e privat de meritul de a fi primul roman reprezentativ al comunismului în timp ce polemica ideologică din jurul *Bureților de fag* monopolizează receptarea romanului (punând totodată într-un con de umbră o serie de alte aspect ale sale). Explicația ar putea fi aceea că în perioada proximală a debutului în proză a Martei Petreu critica de întâmpinare nu era suficient de pregătită metodologic pentru o astfel de analiză, situație ce s-a schimbat până în prezent grație sincronizării cercetării românești cu cercetarea globală, detabuizării unui segment bibliografic considerat interzis odată cu căderea regimului comunist și totodată grație metodologiei pe care o propune *Istoria* lui Mihai Iovănel.

Note

1. Mihai Iovănel, *Istoria literaturii române contemporane 1990-2020* (Iași: Polirom, 2021), 291.
2. Ibid.
3. Pentru o analiză a producției de roman în raport cu cea de jurnal despre revoluția română din decembrie 1989, relevantă mai ales din punct de vedere al implicației ideologice vezi: Alex Goldiș, „Ficțiune vs. non-ficțiune. Reprezentări ale Revoluției din 1989 în literatură”, *Cultura*, 23 august 2015. <https://revistacultura.ro/nou/ficțiune-vs-non-ficțiune-reprezentări-ale-revoluției-din-1989-în-literatură/>.
4. Șerban Axinte, „O tentativă de reideologizare a literaturii”, *Observator Cultural*, nr. 1067, 25 iunie 2021. <https://www.observatorcultural.ro/articol/o-tentativa-de-reideologizare-a-literaturii/>; Ion Simuț, „O istorie ideologică, progresistă, douămiistă”, *Observator Cultural*, nr. 1067, 25 iunie 2021. <https://www.observatorcultural.ro/articol/o-istorie-ideologica-progresista-douamiista/>.
5. Teodora Dumitru, *Modernitatea politică și literară în gândirea lui E. Lovinescu* (București: Editura Muzeul Literaturii Române, 2016).
6. Ștefan Baghiu, „Critica ideologică în epoca limbajului administrativ de stânga: o istorie New Left a literaturii române contemporane”, *Transilvania*, nr. 7-8 (2021): 82.
7. Adriana Stan, „Arheologii ale prezentului în Istoria literaturii române contemporane: 1990-2020”, *Transilvania*, nr. 7-8 (2021): 62-63.
8. Nicolae Manolescu, interviu acordat lui Andrei Terian, *Euphorion*, nr. 7-8, iulie/august 2005, 12.
9. „Ironia involuntară a «comandării» unui astfel de roman de către Nicolae Manolescu ș.a. vine din faptul că aceștia cer de fapt un roman «cu tendință» în sensul în care-1 dorea Gherea, un autor de regulă deplorat de partizanii criticii estetice, îndeosebi de Manolescu”. Iovănel, *Istoria*, 291.
10. Termen propus în Ioana Moroșan, „Systemic Reading in Literary Historiography: Politicisation and Instrumentalization of the Autonomy of the Aesthetic as a Strategy of Repositioning During the 90s”, *Transilvania*, nr. 7-8 (2021): 57.
11. Adriana Stan, „Arheologii ale prezentului în Istoria literaturii române conemporane: 1990-2020”, *Transilvania*, nr. 7-8 (2021): 63.
12. Vezi mai multe în Andrei Terian, „Representing Romanian Communism: Evolutionary Models and Metanarrative Scenarios”, în *Beyond the Iron Curtain: Revisiting the Literary System of Communist Romania*, ed. Ștefan Baghiu, Ovio Olaru, Andrei Terian (Berlin: Peter Lang, 2021), 29. „First, even if, under a political aspect, the period between 1948 and 1989 is regarded as an unnuanced totalitarianism wherein systemic shifts would be so vague as to not alter the underlying substance—something that explains the satirical aspect of the entire sequence discussing it—, Manolescu suggests the existence, within this monolithic system, not only of progress, but of an entire array of fluctuations, which he describes as signs of emancipation”.
13. Nicolae Manolescu, interviu acordat lui Andrei Terian, *Euphorion*, nr. 1-2, ianuarie/februarie 2010, 13.
14. Alexandru Matei, „Reflexia critică și comunismul (I)”, *Revista 22*, 9 februarie 2010. <https://revista22.ro/opinii/alexandru-matei/reflexia-critic259-35ii-comunismul-i>.
15. Manolescu, interviu acordat lui Andrei Terian în 2010, 13.
16. Alexandru Matei, „Reflexia critică și comunismul (I)”.
17. Ibid.
18. Iovănel, *Istoria*, 291.
19. Adrian-Paul Iliescu, „De ce misionarii anticomunismului sunt incapabili să judece comunismul”, în *Iluzia anticomunismului. Lecturi critice ale Raportului Tismăneanu*, ed. Vasile Ernu, Costi Rogozanu, Ciprian Șiulea, Ovidiu Țichindeleanu (Chișinău: Cartier, 2008), 156.
20. „Nu începe nicio îndoială cu privire la necesitatea și importanța condamnării regimului comunist. Sub cele mai înălțătoare lozinci privind emanciparea omului și eradicarea nedreptății, acesta a pus în mișcare o mare de ură și cruzime instituționalizată care a produs o suferință infinită și indescriptibilă: nu va putea nimeni reconstrui toată umilinta, durerea și disperarea victimelor represiunii «proletare»”. Ibid., 151.
21. Iovănel, *Istoria*, 292.
22. Ibid.
23. Gabriel Dimisianu, „Un important scriitor discret”, *Ramuri*, nr. 1 (2008): 3.
24. Iovănel, *Istoria*, 293.
25. Ibid.
26. Ibid., 294.
27. Ibid., 293 .
28. Alex Goldiș, „«Obsedantul deceniu» re-branduit”, *România literară*, nr. 11, 16 martie 2012, 14.
29. Ibid.
30. Ibid.
31. Iovănel, *Istoria*, p. 294.
32. Ibid., 291.
33. Claudiu Turcuș, „Reciclarea și confruntarea Ostalgiei”, *Observator cultural*, nr. 725 (2014). <https://www.observatorcultural.ro/articol/reciclarea-si-confruntarea-ostalgiei/>.
34. Ibid.
35. Vezi „Sunt o baba comunista!: 11 traduceri si peste 20.000 de exemplare vandute in Romania”. <https://evz.ro/sunt-o-baba-comunista-11-traduceri-si-pest-20000-de-exemplare-vandute-in-romania.html>.

36. Maria Todorova, ed., *Remembering Communism: Genres of Representation* (New York: Social Science Research Council, 2010).
37. Maria Todorova, Zsuzsa Gille, ed., *Post-Communist Nostalgia* (New York: Berghahn Books, 2010).
38. Maria Todorova, Augusta Dimou și Stefan Troebst, ed., *Remembering Communism: Private and Public Recollections of Lived Experience in Southeast Europe* (Budapest-New York: CEU Press, 2014).
39. Maria Todorova, „From utopia to propaganda and back”, în *Post-communist Nostalgia*, ed. Maria Todorova, Zsuzsa Gille (New York: Berghahn Books, 2010), 3.
40. Ibid., 3.
41. Ibid., 5.
42. Ibid.
43. Ibid, 6.
44. Ibid., 9.
45. Ibid., 8.
46. Pentru o analiză a felului în care, începând cu anii 2000, au existat și în România forme ale nostalgiei post-comuniste, concretizate în romane ca Ștefan Baștovoi, *Iepurii nu mor* (2000); Filip și Matei Florian, *Băițeii* (2006); Radu Pavel Gheo, *Noapte bună, copii!* (2010) vezi Andreea Mironescu, Doris Mironescu „The novel of memory as world genre. Exploring the romanian case”: „They are generally published after the year 2000 by a new generation of authors who spent their childhood and adolescence in late communism, which is also their main thematic focus. By referring to the daily life under communism of anonymous people, these authors seek to challenge the idea that everything then was “tainted” and the lives of the commoners, impregnated as they were by the ubiquity of communist symbols, needed increased political scrutiny to reach deliverance. Indeed, this Romanian wave of rejection directed against the anticommunist discourse of the 1990s was echoing a widespread feeling in post-communist societies, canonized through a German portmanteau word: «Ostalgie», or the feeling of nostalgia toward the communist times when for many life was simpler than in the troublesome transition period. Taken up in German novels such as Thomas Brussig’s *On the Shorter End of Sun Avenue* (1999) or films like Wolfgang Becker’s *Good Bye, Lenin!* (2003), (n)ostalgia – as we decided to call it – was a daring aesthetic proposition, but also a critique of the anticommunist discourse that was used to make dissenters from the triumphalist discourse of free-market capitalism feel guilty for clinging to a condemned past. But the growing mass of dissenters, and probably also the quality of the artistic reflection on the phenomenon in these years led to the conceptualization of «postcommunist nostalgia» as the reverse of post-communist trauma, although in some of the novels discussed above nostalgia and trauma are strictly imbricated”. Andreea Mironescu, Doris Mironescu, „The Novel of Memory as World Genre: Exploring the Romanian Case”, *DACOROMANIA LITĂTERARIA VII* (2020): 97-115.
47. Ibid., 5.
48. Ibid., 6.
49. Ibid.
50. Iovănel, *Istoria*, 42.
51. Maria Todorova, „From utopia to propaganda and back”, 9.
52. Hans Christian Trepte, „In search of an adequate novel on the democratic changes of 1989/1990. A paradigmatic approach”, *Wolność i Solidarność*, nr. 11-12, 2019-2020.
53. Ruta Sepetys, *Sfârșitul Șoaptelor- Decembrie 1989* (București: Epica, 2022).
54. Ibid.
55. Pentru o analiză cronologică a acestui mit, în dubla accepțiune a „mortului viu” dar și a vampirismul din teoria marxistă, dar care demonstrează totodată (fără însă să își propună) și cât de facilă e mitizarea unei figuri istorice prin simpla atribuire a mitologiei create în jurul personajului Dracula, așa cum se întâmplă și în cazul romanului *Sfârșitul Șoaptelor- Decembrie 1989* vezi: Anca-Simina Martin, „Studiu introductiv”, în Bram Stoker, *Dracula* (București: Dezarticulat, 2023).
56. Sepetys, *Sfârșitul Șoaptelor*, 9-10.
57. Ibid.
58. Mihnea Bălici, „Pentru omul obișnuit”, *Echinox*, 22 martie 2022. <https://revistaechinox.ro/2022/03/pentru-omul-obișnuit/>.
59. Adrian Schiop pe coperta a patra la Mihai Duțescu, *Bureți de fag* (București: Trei, 2021).
60. Mihai Iovănel, „Anul 2021 în ficțiunea românească”, *Blog Cărturești*, 11 februarie 2022. <https://carturesti.ro/blog/anul-2021-in-fictiunea-romaneasca/>.
61. Marius Chivu, „Comunismul de carton”, *Dilema Veche*, nr. 932, 17-23 februarie 2022. <https://dilemaveche.ro/sectiune/la-zi-in-cultura/carte/comunismul-de-carton-634143.html>.
62. Adrian Schiop pe coperta a patra la Mihai Duțescu, *Bureți de fag*.
63. Ovio Oлару, „Producing social mobility. Class and Travel in the Romanian Novel 1901-1932”, *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory* 6, nr. 1 (2020).
64. Iovănel, *Istoria*, p. 291.
65. Andrei Bodiu, „Istoria Tabitei”, *Transilvania*, nr. 3 (2013): 86-88.
66. Nicolae Manolescu, „Premiul României Literare: Cartea anului 2011”, *România Literară*, nr. 48 (2011).

67. Gabriel Dimisianu, „O carte complexă”, *România literară*, nr. 23 (2011).
68. Marta Petreu, *Acasă, pe Câmpia Armaghedonului* (Iași: Polirom, 2011), 171.
69. Andrei Bodi, „Istoria Tabitei”, 87–88.
70. Marta Petreu, *Acasă, pe Câmpia Armaghedonului*, 254–255.
71. Ibid., p. 297
72. Ibid., p. 298

Bibliography

- Baghiu, Ștefan. “Critica ideologică în epoca limbajului administrativ de stânga: o istorie New Left a literaturii române contemporane” [Ideological Critique in the Era of Leftist Administrative Language: A New Left History of Contemporary Romanian Literature]. *Transilvania*, no. 7–8, 2021.
- Bălci, Mihnea. “Pentru omul obișnuit” [For the Common Man]. *Echinox*, 22 martie 2022. <https://revistaechinox.ro/2022/03/pentru-omul-obișnuit/>.
- Bodi, Andrei. “Istoria Tabitei” [The History of Tabita]. *Transilvania*, no. 3, 2013.
- Chivu, Marius. “Comunismul de carton” [Cardboard Communism]. *Dilema Veche*, no. 932, February 17–23, 2022. <https://dilemaveche.ro/sectiune/la-zi-in-cultura/carte/comunismul-de-carton-634143.html>.
- Dimisianu, Gabriel. “Un important scriitor discret” [An Important Discrete Writer]. *Ramuri*, no. 1, 2008.
- Dimisianu, Gabriel. “O carte complexă” [A Complex Book]. *România literară*, no. 23, 2011.
- Duțescu, Mihai. *Bureți de fașă*. Bucharest: Trei, 2021.
- Goldiș, Alex. “Obsedantul deceniu re-branduit” [The Obsessive Decade Rebranded]. *România literară*, no. 11, March 16, 2012.
- Goldiș, Alex. “Ficțiune vs. non-ficțiune. Reprezentări ale Revoluției din 1989 în literatură” [Fiction vs. Non-fiction. Literary Representation of the Revolution of 1989]. *Cultura*, 23 august 2015. Ficțiune vs. non-ficțiune. Reprezentări ale Revoluției din 1989 în literatură – Cultura (revistacultura.ro).
- Iovănel, Mihai. *Istoria literaturii române contemporane: 1990–2020* [The History of Contemporary Romanian Literature: 1990–2020]. Iași: Polirom, 2021.
- Iovănel, Mihai. *Ideologiile literaturii în postcomunismul românesc* [The Ideologies of Literature in Romanian Postcommunism]. Bucharest: Muzeul Național al Literaturii Române, 2016.
- Iovănel, Mihai. “Anul 2021 în ficțiunea românească” [The Year 2021 in Romanian Fiction]. *Blog Cărturești*, February 11, 2022. <https://carturesti.ro/blog/anul-2021-in-ficțiunea-romaneasca/>.
- Ilieșcu, Paul-Adrian. “De ce misionarii anticomunismului sunt incapabili să judece comunismul” [Why the Anticommunist Missionaries are Incapable of Judging Communism]. In *Iluzia anticomunismului. Lecturi critice ale Raportului Tismăneanu*, edited by Vasile Ernu, Costi Rogozanu, Ciprian Șiulea, and Ovidiu Țichindeleanu. Chișinău: Cartier, 2008.
- Manolescu, Nicolae. “Interview” by Andrei Terian. *Euphorion* XVI, no. 7–8 (2005).
- Manolescu, Nicolae. “Interview” by Andrei Terian. *Euphorion* XXI, no. 1–2 (2010).
- Manolescu, Nicolae. “Premiul României Literare: Cartea anului 2011” [Literary Romania Prize: The Book of the year 2011]. *România Literară*, no. 48, 2011.
- Matei, Alexandru. “Reflexia critică și comunismul (I)” [Critical Reflection and Communism]. *Revista* 22, February 9, 2010.
- Moroșan, Ioana. “Systemic Reading in Literary Historiography: Politicisation and Instrumentalization of the Autonomy of the Aesthetic as a Strategy of Repositioning During the 90s.” *Transilvania*, no. 7–8 (2021).
- Martin, Anca-Simina. “Studiu introductiv” [Introductory Study]. In Bram Stoker, *Dracula*. Bucharest: Dezarticulat, 2023.
- Olaru, Ovio. “Producing social mobility. Class and Travel in the Romanian Novel 1901–1932.” *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory* 6, no. 1 (2020).
- Petreu, Marta. *Acasă, pe Câmpia Armaghedonului* [At home, on the Field of Armaggedon]. Iași: Polirom, 2011.
- Stan, Adriana. “Arheologii ale prezentului în Istoria literaturii române conemporane: 1990–2020” [Archaeologies of the Present in The History of Contemporary Romanian Literature: 1990–2020]. *Transilvania*, no. 7–8 (2021).
- Sepeș, Ruta. *Sfârșitul Șoapțelor – Decembrie 1989*. Bucharest: Epica, 2022.
- Terian, Andrei. “Representing Romanian Communism: Evolutionary Models and Metanarrative Scenarios.” In *Beyond the Iron Curtain: Revisiting the Literary System of Communist Romania*, edited by Ștefan Baghiu, Ovio Olaru, and Andrei Terian, 23–42. Berlin: Peter Lang, 2021.
- Todorova, Maria. “From Utopia to Propaganda and Back.” In *Post-communist Nostalgia*, edited by Maria Todorova and Zsuzsa Gille. New York: Berghahn Books, 2010.
- Todorova, Maria, ed. *Remembering Communism: Genres of Representation*. New York: Social Science Research Council, 2010.
- Todorova, Maria, Augusta Dimou, and Stefan Troebst, ed. *Remembering Communism: Private and Public Recollections of Lived Experience in Southeast Europe*. Budapest–New York: CEU Press, 2014.
- Trepte, Hans Christian. “In search of an adequate novel on the democratic changes of 1989/1990. A paradigmatic approach”. *Wolność i Solidarność*, no. 11–12, 2019–2020.
- Turcuș, Claudiu. “Reciclarea și confruntarea Ostalgiei” [Recycling and Confronting Ostalgy]. *Observator cultural*, no. 725 (2014).